

## THE RULE OF LAW: PERCEPTION OF THAI SOCIETY AND THE EFFECT ON NATIONAL DEVELOPMENT

Manuscript Submission Data: 2023, August 10

Article Editing Date: 2023, October 20

Article Accepted Date: 2023, November 4

Mana Pochauy\*

Paphada Pramanpon\*\*

### ABSTRACT

The rule of law has been mentioned around the world for many decades as a main pillar of democratic doctrine. It is not significant only of legal aspect but also an economic matter. Almost all developed countries uphold this principle, the rule of law, and judge that the states without the rule of law are uncivilized societies. In other words, the wealthy and powerful governments of the world evaluate others according to it, while the weak and poor insist that they lack it and are therefore deserving of the respect and business opportunities provided by the developed world. So the United Nations and the World Bank try to promote this rule.

In Thailand's situation, the rule of law has been referred to for some decades by Thai legal academics, political scholars, and politicians. Even though this principle was legislated in the Constitution of Thailand, in practice Thailand still fails in the application and enforcement of the rule of law.

In this academic article, the writer pointed out the meaning, history, and original idea of the rule of law so that Thailand should deeply understand and strongly apply it. Credit for coining the expression rule of law is usually given to Professor A.V. Dicey, Professor of Law at Oxford, who used it in his book. Dicey divided the meaning of the rule of law into three places: supremacy of law, equality before the law, and the fundamental rights and liberties guaranteed in the Constitution of England derived from the judgment of the courts.

In conclusion, the writer pointed out that, in Thailand, the military coup (coup de'eta) undermined the rule of law. All Thais, especially judges (judicial power), therefore, should resist and stand up against the military coup or junta in order to uphold and safeguard the rule of law for the development of Thai society.

**Keywords:** The rule of law, Pillar of democratic doctrine, Equal before the law.

---

\* Pol.Col.Dr., School of Law, Sripatum University at Chonburi

\*\* School of Law, Sripatum University at Chonburi

Corresponding author e-Mail: 41970340@chonburi.spu.ac.th

## หลักนิติธรรม : ความเข้าใจของสังคมไทยและผลกระทบต่อการพัฒนาประเทศ

วันที่ได้รับต้นฉบับบทความ: 10 สิงหาคม 2566

วันที่แก้ไขปรับปรุงบทความ: 20 ตุลาคม 2566

วันที่ตอบรับตีพิมพ์บทความ: 4 พฤศจิกายน 2566

มานะ เเพาะช่วย\*

ปภาดา ประมาณพล\*\*

### บทคัดย่อ

หลักนิติธรรมได้รับการกล่าวถึงทั่วโลกมานานหลายทศวรรษว่าเป็นเสาหลักแห่งหลักคำสอนในระบอบประชาธิปไตย อาจกล่าวได้ว่า หลักนิติธรรมไม่เพียงแต่มีความสำคัญเฉพาะในด้านกฎหมายเท่านั้น แต่ยังรวมถึงด้านเศรษฐกิจด้วย ประเทศที่พัฒนาแล้วส่วนใหญ่จะยึดถือหลักการหลักนิติธรรมและหากรัฐใดไม่มีหลักนิติธรรมนั้น อาจถือว่าเป็นสังคมไร้อารยธรรม กล่าวอีกนัยหนึ่งรัฐบาลที่ไร้อารยธรรมและมีอำนาจ ส่งผลให้องค์กรสหประชาชาติและธนาคารโลกมีความพยายามที่จะสนับสนุนหลักนิติธรรม

ในประเทศไทย หลักนิติธรรมได้รับการกล่าวถึงโดยนักวิชาการด้านกฎหมาย นักวิชาการการเมือง และนักการเมืองของไทยมาหลายทศวรรษแล้ว แม้ว่าหลักการนี้จะถูกบัญญัติในรัฐธรรมนูญของประเทศไทยแต่ในทางปฏิบัติประเทศยังคงล้มเหลวในการบังคับใช้หลักนิติธรรม

บทความวิชาการฉบับนี้มีวัตถุประสงค์ชี้ให้เห็นถึงประวัติศาสตร์ และแนวคิดดั้งเดิมของหลักนิติธรรม เพื่อให้เกิดความเข้าใจหลักนิติธรรมได้อย่างถ่องแท้และสามารถไปปรับใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพการสร้างนิพจน์ของหลักนิติธรรมมักถูกยกให้เป็นศาสตราจารย์ A.V. Dicey ศาสตราจารย์ด้านกฎหมายที่มหาวิทยาลัยออกฟอร์ด ได้ให้ความหมายของหลักนิติธรรมซึ่งแบ่งเป็น 3 ประการ ความสูงสุดของกฎหมายธรรมดา, ความเสมอภาคภายใต้กฎหมาย, สิทธิและเสรีภาพขั้นพื้นฐานซึ่งถูกบัญญัติในรัฐธรรมนูญอังกฤษ

ดังนั้นบทความนี้ชี้ให้เห็นว่าในประเทศไทย การทำรัฐประหารจะเป็นการทำลายหลักนิติธรรม รวมไปถึงประชาชนชาวไทยทุกคน โดยเฉพาะอำนาจฝ่ายตุลาการ ดังนั้นจึงต่อต้านการรัฐประหาร หรือ คสช. เพื่อธำรงรักษาหลักนิติธรรมเพื่อการพัฒนาสังคมไทย

**คำสำคัญ:** หลักนิติธรรม, หลักคำสอนในระบอบประชาธิปไตย, ความเสมอภาคภายใต้กฎหมาย

\* พ.ต.อ.ดร., คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีปทุม วิทยาเขตชลบุรี

\*\* คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีปทุม วิทยาเขตชลบุรี

Corresponding author e-Mail: 41970340@chonburi.spu.ac.th

## บทนำ

ประเทศในสังคมเสรีประชาธิปไตยที่มีการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการพัฒนาทางด้านสังคม ด้านเศรษฐกิจที่มีความเจริญรุ่งเรือง การคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชน ด้านกระบวนการยุติธรรมที่มีความเข้มแข็ง รวมทั้งการเป็นที่ได้รับการยอมรับของนานาชาติประเทศ เช่น สหรัฐอเมริกา สหราชอาณาจักร เครือรัฐออสเตรเลีย แคนาดา และประเทศในภาคพื้นยุโรป เช่น สหพันธรัฐเยอรมนี สาธารณรัฐฝรั่งเศส อิตาลี ก็ล้วนแต่เป็นประเทศที่มีหลักนิติธรรม หรือหลักนิติรัฐที่มีความเข้มแข็งมั่นคงในประเทศเหล่านั้นทั้งสิ้น หลักนิติธรรม จึงเป็นเสาหลักที่ค้ำจุนสนับสนุน และส่งเสริมให้มีการพัฒนาประเทศในทุก ๆ ด้าน

สังคมไทยมีการกล่าวถึงหลักนิติธรรมมาเป็นเวลาหลายทศวรรษ จะเห็นได้จากการกล่าวอ้างหลักการนี้ในวงกรณีกฎหมาย นักรัฐศาสตร์ นักการเมือง และมีการบัญญัติหลักนิติธรรมไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยที่ผ่านมาหลายฉบับ สำหรับรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 ที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน มาตรา 3 วรรคสอง บัญญัติว่า “รัฐสภา คณะรัฐมนตรี ศาล องค์กรอิสระ และหน่วยงานของรัฐต้องปฏิบัติหน้าที่ให้เป็นไปตามรัฐธรรมนูญ กฎหมาย และหลักนิติธรรม เพื่อประโยชน์ส่วนรวมของประเทศชาติและความผาสุกของประชาชนโดยรวม” (สำนักงานศาลรัฐธรรมนูญ, 2560, หน้า 8) กระนั้นก็ตามดูเหมือนว่า สังคมไทยยังไม่มี ความเข้าใจอย่างถ่องแท้ในความหมาย แก่นแท้แห่งแนวความคิดของหลักนิติธรรม ยิ่งไปกว่านั้นแม้จะมีการกล่าวอ้าง เชิดชูหลักการนี้ แต่ในทางปฏิบัติสังคมไทยกลับละเลย เพิกเฉย ไม่ส่งเสริม ไม่นำหลักนิติธรรมมาใช้บังคับอย่างจริงจัง และในบางสถานการณ์แม้มีการละเมิดหลักนิติธรรมอีกด้วย ดังเช่น เมื่อฝ่ายกองทัพทำรัฐประหาร ยึดอำนาจการบริหารประเทศจากรัฐบาลที่มีจากการเลือกตั้งตามครรลองของระบอบประชาธิปไตย แต่ศาล สภานิติบัญญัติกลับให้การรับรองคำพิพากษาศาลฎีกาที่ 45/2496 ได้วางหลักไว้ว่า การยึดอำนาจฉีกรัฐธรรมนูญ เป็นสิ่งที่ทำได้ ถ้าทำสำเร็จ ศาลก็จะยอมรับคำสั่งและประกาศทั้งปวงของคณะรัฐประหารว่าเป็นกฎหมาย (มติชนออนไลน์, ออนไลน์, 2564) คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 1662/2505 คณะปฏิวัติได้ทำการยึดอำนาจ ปกครองประเทศได้เป็นผลสำเร็จหัวหน้าคณะปฏิวัติยอมเป็นผู้ใช้อำนาจปกครองบ้านเมือง ข้อความใดที่ หัวหน้าคณะปฏิวัติสั่งบังคับประชาชนก็ต้องถือว่าเป็นกฎหมาย แม้พระมหากษัตริย์จะมีได้ทรงตราออกมาด้วย คำแนะนำ และยินยอมของสภาผู้แทนราษฎรหรือสภานิติบัญญัติของประเทศก็ตาม ฉะนั้น ประกาศของคณะ ปฏิวัติซึ่งประกาศคำสั่งของหัวหน้าคณะปฏิวัติบังคับแก่ประชาชนจึงเป็นกฎหมายที่ใช้บังคับในการปกครองใน ลักษณะเช่นนั้นได้ (Thaideka, ออนไลน์, 2566) และคำพิพากษาศาลฎีกาที่ 1234/2523 โจทก์ฎีกาว่า เมื่อมี รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยแล้ว ประกาศ หรือคำสั่งของคณะปฏิวัติหรือคณะปฏิรูปต้องเลิกใช้ทันที เพราะ เป็นการเหยียบย่ำอำนาจอธิปไตยของปวงชนชาวไทย ศาลฎีกาเห็นว่าเมื่อคณะปฏิวัติหรือคณะปฏิรูปการปกครอง แผ่นดินยึดอำนาจการปกครองแผ่นดินได้เป็นผลสำเร็จ หัวหน้าคณะปฏิวัติหรือหัวหน้าคณะปฏิรูปการปกครอง แผ่นดินย่อมมีอำนาจที่จะออกประกาศหรือคำสั่งอันถือว่าเป็นกฎหมายใช้บังคับแก่ประชาชนทั่วไปได้ แม้จะมี รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยออกประกาศใช้แล้วก็ตาม แต่เมื่อไม่มีบทกฎหมายยกเลิกประกาศหรือคำสั่ง ของคณะปฏิวัติหรือคณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดินดังกล่าวแล้ว ประกาศหรือคำสั่งนั้นจึงยังเป็นกฎหมายใช้ บังคับอยู่ (Lawsiam, ออนไลน์, 2566) จากคำพิพากษาศาลฎีกา เมื่อสถานการณ์ด้านหลักนิติธรรมในสังคมไทย

เป็นเช่นนี้มาโดยตลอด จึงส่งผลกระทบเชิงลบต่อการพัฒนาประเทศในทุก ๆ ด้าน ตลอดจนการได้รับการยอมรับจากนานาชาติในระดับโลก

## วัตถุประสงค์

ผู้เขียนมีจุดประสงค์ของการเขียนบทความวิชาการ ดังนี้

1. เพื่อศึกษาหลักนิติธรรมตามแนวคิดของนักกฎหมาย นักวิชาการด้านรัฐศาสตร์ นักการเมือง ตลอดจนบุคลากรในกระบวนการยุติธรรม เนื่องจากสังคมไทยยังมีความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนในหลักนิติธรรมอยู่มาก ทั้งประวัติความเป็นมา วิวัฒนาการ และแนวความคิด โดยปราศจากความเข้าใจหลักนิติธรรมอย่างถ่องแท้
2. เพื่อศึกษาทำความเข้าใจความหมาย แนวความคิด ประวัติความเป็นมา วิวัฒนาการของหลักนิติธรรม และผลกระทบของหลักนิติธรรมที่มีต่อการพัฒนาประเทศในทุก ๆ ด้าน
3. เพื่อศึกษาหลักนิติธรรมในบริบทของระบบกฎหมายจารีตประเพณี (Common law) ของอังกฤษ และหลักนิติรัฐ (Legal state) ในระบบกฎหมายลายลักษณ์อักษร (Civil law) ของกลุ่มประเทศภาคพื้นยุโรป รวมทั้งหลักกระบวนการชอบด้วยกฎหมาย (Due process) ของประเทศสหรัฐอเมริกา ที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับหลักนิติธรรม

## ความหมายและแนวคิดของหลักนิติธรรม

บุคคลที่ได้รับการยอมรับว่า เป็นคนแรกทีกล่าวถึง (expression) the Rule of Law ก็คือ ศาสตราจารย์อัลเบิร์ต เวนน์ ไดซี Professor Albert Venn Dicey, the Vinerian Professor of English Law at Oxford University ไดซี ได้กล่าวถึงหลักนิติธรรม ในหนังสือ เรื่อง *หลักเบื้องต้นของการศึกษากฎหมายรัฐธรรมนูญ* (introduction of the study of the Law of constitution) (Dicey, 1915, p. 21) ซึ่งมีการตีพิมพ์ครั้งแรกในปี ค.ศ. 1885 (ตรงกับ พ.ศ. 2328 สมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นของไทย) แม้จะเป็นที่ยอมรับว่า ไดซี เป็นผู้บัญญัติคำและให้ความหมายของหลักนิติธรรม กระนั้นก็ตามในหนังสือดังกล่าว ไดซี ไม่ได้อธิบายถึงความเป็นมา การวิวัฒนาการ แนวคิดของหลักนิติธรรมไว้อย่างใด ในประเด็นนี้ได้มีนักเขียนหลายคนตรวจสอบความเป็นมา แนวคิดของหลักนิติธรรม ดังเช่น John Warrington ได้ตรวจสอบย้อนไปในยุคกรีกโบราณ โดยพบว่า อริสโตเติล นักปราชญ์ ชาวกรีก ได้เคยกล่าวไว้ว่า “การใช้กฎหมายเป็นหลักในการปกครอง ย่อมดีกว่าการใช้หลักของพลเมืองคนใดคนหนึ่งปกครอง” “It is better for the law to rule than one of the citizens” ซึ่งมีความหมายว่าแม้แต่ผู้ปกครองทั้งหลายที่ทำหน้าที่บังคับใช้กฎหมายทั้งปวงก็ต้องเคารพปฏิบัติตามกฎหมายเหล่านั้น (so even the guardians of the laws are obeying the laws) อย่างไรก็ตามแม้ว่าจะมีการกล่าวถึงแนวคิดหลักนิติธรรมมาก่อนที่ ไดซี จะยกขึ้นมากล่าวอ้าง แต่การให้ความหมายหลักนิติธรรมของ ไดซี ได้ส่งผลอิทธิพลอย่างใหญ่หลวงของหลักนิติธรรมที่มีต่อสังคมมนุษย์มาจนถึงปัจจุบัน และการที่จะมีความเข้าใจอย่างถ่องแท้ถึงความหมายของหลักนิติธรรม ในบทความนี้ผู้เขียนจึงเห็นว่าเราต้องเข้าใจโครงสร้างของหนังสือดังกล่าวเสียก่อน

รายละเอียดโครงสร้างของหนังสือ *หลักเบื้องต้นของการศึกษากฎหมายรัฐธรรมนูญ* นั้น ได้แบ่งออกเป็นสามภาค คือ ภาคหนึ่ง ว่าด้วยความมียอำนาจเด็ดขาดหรือความมียอำนาจเหนือหรืออำนาจอธิปไตยของรัฐสภา (Part 1 : The sovereignty of parliament) ไตซี่ กล่าวโดยสรุปในหลักการว่า รัฐสภาของอังกฤษมีอำนาจเด็ดขาดในการบัญญัติกฎหมาย ในการแก้ไขหรือยกเลิกกฎหมาย ซึ่งอำนาจนี้แต่เดิมเป็นอำนาจของกษัตริย์ (Dicey, 1915, p. 3) ภาคสอง ว่าด้วยหลักนิติธรรม (The Rule of Law) ไตซี่ ได้ให้ความหมายของหลักนิติธรรมไว้ 3 ประการ และได้เปรียบเทียบหลักนิติธรรม กับกฎหมายปกครอง (Droit administratif) ของฝรั่งเศส ในภาคสองนี้ยังได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจอธิปไตยของรัฐสภากับหลักนิติธรรม (Relation between Parliament Sovereignty and The Rule of Law) (Dicey, 1915, p. 107) ส่วนในภาคสาม ว่าด้วยความเชื่อมโยงระหว่างรัฐธรรมนูญตามกฎหมายและรัฐธรรมนูญตามจารีตประเพณี (The connection between the law of the constitution and the conventions of the constitution) (Dicey, 1915, p. 277) ในภาคสอง ว่าด้วยหลักนิติธรรม ไตซี่ กล่าวในเบื้องต้นถึงลักษณะสองประการของการปกครองอังกฤษนับตั้งแต่ยุคนอร์แมนเข้ายึดครอง (Norman conquest) ประการแรก คือ การมีอำนาจเด็ดขาดโดยมีอาจโต้แย้งได้ของรัฐบาลกลางครอบคลุมทั่วอาณาจักร อำนาจเด็ดขาดดังกล่าวนี้ในระยะเริ่มต้น เป็นของกษัตริย์ กฎหมายจึงมาจากบัญชาของกษัตริย์ และกษัตริย์เป็นผู้รักษาความสงบเรียบร้อย คำจุนความยุติธรรมของสังคม (The first of these features is the omnipotence or undisputed supremacy throughout the whole country of the central government. This authority of the state or the nation was during the earlier periods of our history represented by the power of the Crown. The King was the source of law and the maintainer of order) ต่อมาอำนาจเหนือของกษัตริย์เช่นนี้ได้เปลี่ยนผ่านมาเป็นอำนาจของรัฐสภา (This royal supremacy has now passed into the sovereignty of Parliament) ลักษณะประการต่อมา คือ อังกฤษปกครองภายใต้หลักนิติธรรม (The second of these features is the rule or supremacy of law) (Dicey, 1915, pp. 107-122)

จากการที่อังกฤษเป็นประเทศที่มีการปกครองภายใต้หลักนิติธรรมนี้เอง รัฐธรรมนูญของอังกฤษจึงมีรากฐานมาจากหลักนิติธรรม ลักษณะการปกครองของอังกฤษตามหลักนิติธรรมนั้นได้มีนักคิด นักปรัชญาทางการเมืองของประเทศภาคพื้นยุโรป โดยเฉพาะฝรั่งเศส เช่น Voltaire, Tocqueville, De Lolme, Gneist ต่างมีความเห็นเช่นกันว่า อังกฤษเป็นประเทศที่ปกครองภายใต้หลักนิติธรรม (England is a country governed under the rule of law) (Dicey, 1915, pp. 107-108) โดยเฉพาะ Tocqueville ได้เปรียบเทียบการเมืองการปกครองระหว่างสวิตเซอร์แลนด์และอังกฤษ ในช่วงปี ค.ศ. 1836 (Dicey, 1915, pp. 36-72) ซึ่งให้เห็นว่า สวิตเซอร์แลนด์ แทบจะไม่มีกฎหมายรับรอง คัมครองสิทธิเสรีภาพของประชาชน พลเมืองไม่ค่อยเรียกร้องความยุติธรรมตามกฎหมาย ไม่มีค่านิยมรัฐบาลที่ปกครองโดยยึดหลักกฎหมาย ซึ่งเป็นลักษณะที่ตรงข้ามโดยสิ้นเชิงกับประเทศอังกฤษ อย่างไรก็ตาม ไตซี่ กล่าวว่า Tocqueville มิได้ให้ความชัดเจนในเรื่องหลักนิติธรรม ว่าหมายถึงอะไร ดังนั้นการวิจารณ์เปรียบเทียบของ Tocqueville จึงยังมีความคลุมเครือไม่ชัดเจน (Vagueness and ambiguity) ในบทที่หนึ่งของภาคสองนี้ ไตซี่ จึงได้กล่าวถึง ลักษณะความหมายและการนำไปใช้ของหลักนิติธรรม

(The Rule of Law: Its Nature and Applications) โดย ไคซี กล่าวว่า เมื่อพวกเรา (คือ ประชาชนอังกฤษทั้งหลาย) ได้เห็นคุณค่าและยอมรับเอาแนวคิดของหลักนิติธรรมมาใช้แล้ว เราจึงต้องกำหนดความหมายให้ถูกต้องว่าหลักนิติธรรม นั้น มีความหมายอย่างไร เมื่อเรานำไปใช้กับรัฐธรรมนูญของอังกฤษ (If therefore we are ever to appreciate the full import of the idea donated by the term “rule, supremacy, of predominance of law”, we must first determined precisely what we mean by such expressions when we apply them to the British constitution) ไคซี กล่าวว่า เมื่อเรากล่าวถึงหลักกฎหมายเป็นใหญ่หรือหลักนิติธรรม ซึ่งเป็นลักษณะของรัฐธรรมนูญอังกฤษ โดยทั่วไปแล้วเราหมายความรวมถึงแนวคิดอย่างน้อยสามประการซึ่งมีความแตกต่างและเกี่ยวโยงสัมพันธ์ต่อกัน ดังนี้คือ (When we say that the supremacy or the rule of law is a characteristic of the English constitution, we generally include under one expression at least three distinct though kindred conceptions) (Dicey, 1915, pp. 107-122)

ประการแรก คือ เรา (ประชาชนอังกฤษ) หมายถึง การที่บุคคลใด ๆ จะไม่ถูกลงโทษหรือได้รับความเสียหายต่อร่างกายหรือทรัพย์สิน เว้นแต่บุคคลนั้นจะได้กระทำการฝ่าฝืนกฎหมายที่ได้บัญญัติขึ้นตามกฎหมายของประเทศ และถูกตัดสินโดยศาลยุติธรรมตามปกติของบ้านเมือง กล่าวคือ บุคคลจะไม่ถูกลงโทษตามอำเภอใจของผู้ปกครองที่ได้กำหนดกฎหมายขึ้นมาเอง และจัดตั้งองค์กรตัดสินโดยอยู่ภายใต้อำนาจหรือคำสั่งของรัฐบาล หลักสำคัญ คือ ศาลยุติธรรมจะต้องมีความเป็นอิสระในการพิจารณาพิพากษาคดี (The independence and impartiality of judges) หลักการนี้ ไคซี มุ่งเน้นการต่อต้านหรือการไม่ยอมรับอำนาจเผด็จการ การกระทำตามอำเภอใจของผู้ปกครอง

ประการที่สอง เมื่อเรากล่าวถึงหลักนิติธรรมในฐานะเป็นลักษณะของประเทศของเรา ไม่เพียงแต่กับพวกเราเท่านั้นที่ไม่มีบุคคลใดอยู่เหนือกฎหมาย แต่ในอังกฤษ ทุก ๆ คนไม่ว่าเขาจะมียศฐาหรืออยู่ในสภาพใด ต้องอยู่ภายใต้กฎหมายตามปกติของประเทศ และอยู่ภายใต้กระบวนการศาลตามปกติของบ้านเมือง ดังนั้น ไม่มีบุคคลใดอยู่เหนือกฎหมาย และทุกคนต้องอยู่ภายใต้กฎหมายที่มีกระบวนการทางศาลทั้งหลายในลักษณะเดียวกัน (Thus, no one is above the law and all are subject to the same law and administered in the same courts)

ในหลักการนี้ต่อมา Dr.Thomas Fuller (1654-1734) ได้กล่าวไว้ในปี ค.ศ. 1733 (Bingham, Online, 2010) ว่า คุณจะไม่มีทางอยู่เหนือกฎหมายไปได้ กฎหมายย่อมอยู่เหนือคุณ (Be you never so high, the law is above you) ดังนั้น หากคุณสามารถทำผิดกฎหมายต่อนักเพนกวินในสวนสัตว์ลอนดอน คุณก็ไม่สามารถรอดพ้นจากการถูกฟ้องคดีด้วยเหตุที่คุณเป็นสังฆราชแห่งแคนเทอเบอรี หรือแม้ว่าคุณเป็นนายกรัฐมนตรี แต่หากกระทำทุจริตรับสินบน ตำแหน่งนายกรัฐมนตรีก็ไม่สามารถช่วยเหลือคุณได้ (If you sell honors for a cash reward, it does not help that you are Prime Minister) จะต้องไม่มีกฎหมายและศาลพิเศษในการดำเนินคดีกับสังฆราช และนายกรัฐมนตรีทั้งหลาย แต่กฎหมายและศาลเดียวกันที่จะใช้ดำเนินคดีกับบุคคลทุก ๆ คน อย่างเหมือนกัน (There is no special law or court which deal with archbishops and prime ministers : the same law administered in the same courts, applies to them as everyone else) ใน

ความหมายที่สองนี้ ได้ชี้ เน้นในเรื่องกฎหมายธรรมดา (Ordinary law) และศาลธรรมดา (Ordinary court) ของบ้านเมืองไม่ใช่เป็นกฎหมายและศาลที่จัดตั้งขึ้นจากอำนาจพิเศษในสถานการณ์อันไม่ปกติ

ความหมายของหลักนิติธรรมในประการที่สาม ได้ชี้ กล่าวว่า มีความแตกต่างระหว่างรัฐธรรมนูญประเทศอังกฤษและประเทศอื่น ๆ ในเรื่องการรับรองสิทธิเสรีภาพของบุคคล สำหรับประเทศอังกฤษการรับรองเสรีภาพของบุคคลสิทธิในการรวมตัวในที่สาธารณะ จะเกิดจากคำตัดสินของศาลของแต่ละคดีในระบบจารีตประเพณี (Common law) อย่างค่อยเป็น ค่อยไป แต่รัฐธรรมนูญของประเทศอื่น (ภาคพื้นยุโรป) จะประกาศรับรองสิทธิเสรีภาพของบุคคลไว้อย่างชัดเจนโดยไม่ได้มาจากคำพิพากษาของศาล ได้ชี้ มีความเชื่อมั่นว่าสิทธิเสรีภาพของบุคคลต้องมาจากคำชี้ขาดตัดสินของศาลในแต่ละคดีเสียก่อน เพราะคำตัดสินของศาลจะให้ความรับรองคุ้มครอง รวมทั้งเยียวยาหากสิทธิของบุคคลถูกละเมิด

#### ประวัติความเป็นมา และวิวัฒนาการแนวคิดของหลักนิติธรรม (Bingham, Online, 2010)

เหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ของสังคมอังกฤษที่เกี่ยวข้องกับการก่อเกิดหลักนิติธรรม เริ่มขึ้นในช่วงต้นศตวรรษที่ 13 สมัยพระเจ้าจอห์น เป็นกษัตริย์ เนื่องจากพระองค์ทำสงครามในภาคพื้นทวีปหลายครั้งและประสบความพ่ายแพ้ทำให้ต้องใช้งบประมาณจำนวนมาก พระองค์จึงเก็บภาษีเพิ่มขึ้นอย่างเข้มข้น ส่งผลกระทบต่อรายได้และสิทธิประโยชน์ของเหล่าขุนนางทั้งหลาย (Barons) รวมทั้งคณะบาทหลวง พระชั้นสูง (Cardinals) จึงเกิดการรวมตัวแข็งข้อก่อกบฏ ในต้นปี 1215 ฝ่ายขบถได้ยึดกรุงลอนดอนไว้ได้ ในขณะที่พระเจ้าจอห์นเสด็จไปตั้งมั่นอยู่ที่พระราชวังวินเซอร์ (Windsor Castle) จนกระทั่งในวันที่ 15 มิถุนายน 1215 ฝ่ายขบถและพระเจ้าจอห์นได้บรรลุข้อตกลง โดยทั้งสองฝ่ายไปพบกันที่ทุ่งหญ้า Runnymede ริมฝั่งแม่น้ำเทมส์ (Thames river) พระเจ้าจอห์นยินยอมลงนาม และประทับตรา (Sealed) รับรองกฎบัตรที่พวกขุนนางจัดทำขึ้น (The Articles of Barons) เป็นภาษาลาติน เรียกว่า เป็นมหากฎบัตร (Magna carta) ซึ่งกฎบัตรนี้มี ทั้งหมด 63 ข้อ (Clauses) แต่ที่มีความสำคัญและเป็นหลักการถูกนำมาอ้างอิง เชิดชู จนถึงปัจจุบันนี้ คือ มาตรา 39 และ มาตรา 40 ซึ่งมีเนื้อหา ดังนี้ (Bingham, Online, 2010)

มาตรา 39 “ไม่มีเสรีชนคนใด ถูกจับกุมหรือคุมขัง หรือถูกยึดครอง หรือถูกกระทำอันมิชอบด้วยกฎหมาย หรือถูกเนรเทศ หรือถูกทำลายให้เสียหายโดยวิธีการอื่นใด และพวกเราต้องไม่ไปกระทำการเป็นปฏิปักษ์หรือให้มีการเป็นปฏิปักษ์ต่อบุคคล เว้นแต่เป็นการกระทำตามคำตัดสินของคณะลูกขุน และตามกฎหมายของบ้านแผ่นดิน” (Clause 39 No free man is to be arrested, or imprisoned, or disseized, or outlawed, or exiled, or in any other way ruined, nor will we go against him or send against him, except by the lawful judgment of his peers and by the law of the land)

มาตรา 40 เราจะไม่มีการขาย หรือปฏิเสธ หรือรั้งหน่วงสิทธิ หรือความยุติธรรมของบุคคลใด (Clause 40 To no one will we sell, to no one deny or delay right or justice) จึงนับเป็นเหตุการณ์ครั้งแรกในอังกฤษที่มีกฎหมายจำกัดอำนาจของผู้ปกครอง คือ กษัตริย์ และให้มีการรับรองสิทธิเสรีภาพของบุคคล อันเป็นลักษณะสำคัญของหลักนิติธรรม แม้ว่าในช่วงเวลาดังกล่าวบุคคลทุกคนในอังกฤษไม่ได้มีสิทธิเสรีภาพเท่าเทียมกันก็ตาม กล่าวคือ อังกฤษยังอยู่ในยุคศักดินา (Feudalism) มีกฎหมายสำหรับใช้บังคับกับชนชั้นขุนนาง (The law

of barons and knights) และกฎหมายใช้บังคับกับสามัญชน (The law of ordinary folk) ต่อมาได้มีการปรับปรุงแก้ไข Magna Carta อีกหลายครั้ง เช่น ในปี ค.ศ. 1216 และ 1225 แต่ยังคงหลักการสำคัญเดิมเอาไว้จากหลักการใน Magna Carta ส่งผลให้เกิดกฎเกณฑ์ข้อเรียกร้องต่าง ๆ อันเกี่ยวข้องกับสิทธิเสรีภาพของบุคคลตามมาอีกมากมาย ซึ่งบางกรณีก็เพื่อจำกัดการใช้อำนาจอย่างไม่มีขอบเขตของกษัตริย์และในขณะเดียวกันให้มีการรับรองสิทธิเสรีภาพของบุคคล ดังเช่น (Bingham, Online, 2010)

1) สิทธิการขอให้ศาลออกหมายเรียกผู้ถูกคุมขังไปตรวจสอบการคุมขังบุคคลว่าชอบด้วยกฎหมายหรือไม่ (Habeas Corpus: the challenge to unlawful detention) (Bingham, Online, 2010) ในช่วงต้นศตวรรษที่ 13 กระบวนการทางศาลของอังกฤษ ได้พัฒนาการให้บุคคลที่ถูกคุมขังมีสิทธิยื่นคำร้องขอให้ศาลออกหมายเรียกไปทำการไต่สวนเพื่อพิจารณาว่าการคุมขังชอบด้วยกฎหมายหรือไม่ หากศาลเห็นว่าเป็นการคุมขังโดยมิชอบก็ให้ปล่อยตัวผู้ถูกคุมขังนั้นไป อันเป็นหลักการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของบุคคลไม่ให้ถูกคุมขังโดยปราศจากมูลอันจะอ้างได้ตามกฎหมาย

2) การยกเลิกวิธีการพิจารณาคดีโดยการทรมาน (The abolition of torture: Abolished the trial by ordeal) (Bingham, Online, 2010) ประเทศอังกฤษช่วงยุคกลาง (Medieval age ค.ศ. 5-15) เมื่อบุคคลใดถูกกล่าวหาว่ากระทำความผิดกฎหมาย กระบวนการพิสูจน์ค้นหาความจริงสามารถกระทำด้วยวิธีการทรมาน (Trial by ordeal) เช่น ให้ผู้ถูกกล่าวหาถือโลหะที่ร้อนจนหลอมเหลว หรือให้ดำนํ้าพิสูจน์ หากผู้ถูกกล่าวหาไม่เกิดบาดแผลติดเชื้อหรือรอดชีวิต ก็ถือว่าพระเจ้าคุ้มครอง และเป็นผู้บริสุทธิ์ ซึ่งกระบวนการนี้ในยุคดังกล่าวถือว่ามีความสมเหตุสมผล ต่อมาภายหลังจากมีหลักการคุ้มครองสิทธิบุคคลใน Magna Carta จึงไม่ยอมรับวิธีการพิสูจน์ความจริงโดยการทรมานอีกต่อไป เพราะถือว่าเป็นวิธีการทารุณ

3) สิทธิในการร้องทุกข์ (The Petition of Right 1628) (Bingham, Online, 2010) ในปี ค.ศ. 1625-1626 ยุคพระเจ้าชาร์ล ที่ 1 (Charles 1) พระองค์ได้ทำสงครามภายนอกประเทศเพื่อขยายพระราชอำนาจ ส่งผลให้ต้องใช้เงินจำนวนมากสำหรับกองทัพ พระองค์จึงเก็บรายได้โดยวิธีรวบรัด คือ บังคับให้ขุนนางจ่ายเงินในลักษณะให้กู้ยืม (The expedient of forced loan) พวกขุนนางที่ไม่ยอมจ่ายเงินกู้ดังกล่าว จะถูกคุมขังเพราะขัดคำสั่งในจำนวนนี้มีขุนนางสำคัญจำนวนห้าคนไม่ยอมจ่ายเงินจึงถูกคุมขัง พวกขุนนางแต่ละคนต่างอ้างหลักการ Habeas corpus มาคุ้มครองเพื่อให้มีการปล่อยตัว (Each of them sought a writ of habeas corpus to secure his release) ฝ่ายรัฐสภาสามัญ (Parliament of commons) ได้แย้งการใช้อำนาจเช่นนี้ของกษัตริย์โดยอ้างหลักการของ Magna Carta และได้ส่งกฎเกณฑ์สิทธิการฟ้องร้องการใช้อำนาจของกษัตริย์ คือ Petition of Right 1628 เพื่อให้พระเจ้าชาร์ลที่ 1 ทรงรับรอง ซึ่งตามข้อบัญญัติที่แปด (Clause 8) ได้กำหนดไม่ให้บุคคลต้องถูกบังคับให้ต้องยินยอมจ่ายภาษี สิ่งของอื่นใด หรือการบริจาคเพื่อช่วยเหลือกิจการใด ๆ ของประเทศ หรือการถูกเรียกเก็บค่าใช้จ่ายอื่นใดในลักษณะเช่นนั้น โดยปราศความเห็นชอบโดยกฎหมายของรัฐสภา (...no man hereafter be compelled to make or yield and gift, loan, tax or such like charge without common consent by act of parliament) ไม่มีการคุมขังบุคคลโดยไม่มีมูลเหตุ และต้องไม่มีการบังคับให้บุคคลต้องจัดหาที่พักให้กับทหาร เป็นต้น ฝ่ายพระเจ้าชาร์ลที่ 1 อ้างว่ากษัตริย์มีอำนาจพิเศษที่จะกระทำได้ตามกฎหมายและ



จารีตประเพณีดั้งเดิมและยืนยันไม่ยอมสละอำนาจพิเศษที่มีอยู่ดังกล่าว (The King for his part declared his loyalty to old laws and customs, while resisting any surrender of his existing prerogative) ในที่สุดต่อมาพระองค์ก็ยินยอมลงนามรับรอง Petition of Right 1628 ส่งผลให้รัฐสภาซึ่งถือได้ว่าเป็นผู้แทนของประชาชนเริ่มมีอำนาจเหนือกษัตริย์มากยิ่งขึ้น รวมทั้งการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพบุคคลเพิ่มมากขึ้น

เมื่อมีการยอมรับหลักการของสิทธิในการร้องทุกข์นี้ Lord Tom Bingham นักกฎหมายและผู้พิพากษานาม อุโฆซ ของอังกฤษ มีความเห็นว่า เป็นยุคสมัยที่หลักนิติธรรมเข้าสู่การบรรลุนิติภาวะอย่างสมบูรณ์ (After the acceptance of the petition of right, the rule of law may be said to have come of age)

4) รัฐสภามีอำนาจเหนือกษัตริย์ในการเรียกเก็บภาษี (The Bill of Right 1689 and the Act of Settlement 1701) (Bingham, Online, 2010) ในช่วงปี ค.ศ. 1688-1689 พระเจ้าวิลเลียมที่ 3 จากแคว้น Orange, Netherlands ขึ้นเป็นกษัตริย์แทนพระเจ้าชาร์ลที่ 2 ซึ่งถูกขับไล่ออกไป พระเจ้าวิลเลียมที่ 3 ทรงยินยอมให้รัฐสภามีอำนาจกำหนดการเรียกเก็บภาษีของแผ่นดิน ทำให้ประชาชนได้รับการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพมากขึ้น และพระราชอำนาจของกษัตริย์ถูกจำกัดให้ลดลงตามลำดับ

5) คำประกาศรับรองสิทธิบุคคลและสิทธิพลเมืองของฝรั่งเศส (The French Declaration of the Rights of Man and the Citizen 1789) (Bingham, Online, 2010) สภาแห่งชาติสาธารณรัฐฝรั่งเศสได้ประกาศรับรองสิทธิมนุษยชนและสิทธิพลเมือง โดยถือว่าโดยธรรมชาติมวลมนุษย์ทุกคนเกิดมาพร้อมสิทธิดังกล่าวติดตัวมาและมีอาจถ่ายโอนแก่กันได้ ประกาศนี้อ้างถึงสิทธิของบุคคลในด้านต่าง ๆ ได้แก่ สิทธิในชีวิต ร่างกาย ทรัพย์สิน รวมทั้งหลักการสันนิษฐานว่าผู้ถูกกล่าวหาในคดีอาญายังคงเป็นผู้บริสุทธิ์จนกว่าจะมีคำพิพากษาถึงที่สุด รับรองเสรีภาพในการแสดงออก การสื่อสาร เป็นต้น

6) การรับรองสิทธิเสรีภาพของบุคคลตามรัฐธรรมนูญของสหรัฐอเมริกา (The American Bill of Rights 1791) (Bingham, Online, 2010)

การแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญของประเทศสหรัฐอเมริกา ครั้งที่ 1 ซึ่งมีผลใช้บังคับเมื่อวันที่ 15 ธันวาคม พ.ศ. 2334 ได้รับรองคุ้มครองสิทธิเสรีภาพบุคคลไว้หลายประการ รวมเรียกว่า The Bill of Rights ดังเช่น ใน มาตรา 5 บัญญัติว่าบุคคลจะไม่ถูกลงโทษซ้ำในความผิดเดียวกัน ไม่ถูกบังคับให้ต้องให้การเพื่อปรักปรำตัวเอง ไม่ถูกกีดกัน ลิดรอนสิทธิในชีวิต เสรีภาพ หรือทรัพย์สิน โดยปราศจากความชอบด้วยกฎหมาย ทรัพย์สินส่วนบุคคลไม่ถูกนำไปใช้เพื่อสาธารณะโดยไม่ได้รับค่าทดแทน (...nor shall any person be subject for the same offence to be twice put in jeopardy of life and limb; nor shall be compelled in any criminal case to be a witness against himself, nor be deprived of life, liberty or property, without due process of law; nor shall private property be taken for public use, without due compensation)

7) ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนแห่งสหประชาชาติ (The Universal Declaration of Human Rights 1948) (Bingham, Online, 2010) องค์การสหประชาชาติ ได้ประกาศปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน ให้การรับรองคุ้มครองสิทธิเสรีภาพบุคคล โดยเฉพาะ มาตรา 11(1) บัญญัติว่า ผู้ถูกกล่าวหาในคดีอาญามีสิทธิที่จะได้รับการสันนิษฐานว่าเป็นผู้บริสุทธิ์จนกว่าจะมีคำพิพากษาถึงที่สุดว่าได้กระทำความผิด

(Article 11(1) Everyone charged with a penal offence has the right to be presumed innocent until proved guilty according to law in a public trial at which he has had all the guarantees necessary for his defense.)

### การนำหลักนิติธรรมเข้าสู่สังคมไทย

ในเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2498 คณะกรรมการนักนิติศาสตร์สากล (The International Commission of Jurists or I.C.J.) ได้จัดการชุมนุมนักนิติศาสตร์ทั่วโลกขึ้น ณ กรุงเอเธนส์ ประเทศกรีซ มีนักนิติศาสตร์จาก 48 ประเทศ เข้าร่วมประชุมสัมมนาในหัวข้อ The rule of law (ไม่ปรากฏหลักฐานว่ามีนักนิติศาสตร์ไทยเข้าร่วมประชุมด้วยหรือไม่) ผลจากการประชุมได้ออกประกาศ “บัญญัติแห่งเอเธนส์ 2498 วันที่ 18 มิถุนายน 2498 (Act of Athens 1955, 18 June 1955)” ข้อบัญญัตินี้มีหลักการสี่ข้อ คือ ข้อหนึ่ง: รัฐต้องอยู่ภายใต้บังคับของกฎหมาย (The State is subject to the law) ข้อสอง: รัฐบาลทั้งหลายควรจะรู้จักเคารพสิทธิต่าง ๆ ของเอกชนตามนัยแห่งหลักนิติธรรม และใช้สมรรถภาพช่วยให้เอกชนได้ใช้สิทธิเหล่านั้นอย่างจริงจัง (Governments should respect the rights of the individual under the Rule of Law and provide effective means for their enforcement) ข้อสาม: ตุลาการทั้งหลายควรจะดำเนินการตามครรลองของหลักนิติธรรม ปกป้อง และบังคับให้เป็นไปตามหลักนั้น โดยอย่าให้มีภัยาคติหรือฉันทาคติ และตุลาการอย่าได้ยินยอมในการที่รัฐบาลก็ตีพรรคการเมืองก็ดี ล่วงล้ำเข้ามาก้าวล่วงในความเป็นอิสระของการปฏิบัติแห่งตุลาการ (Judges should be guided by the Rule of Law, protect and enforce it without fear or favor and resist any encroachments by governments or political parties on their independence as judges) ข้อสี่: บรรดาผู้มีอาชีพกฎหมายในโลกนี้ ควรจะต้องสงวนไว้ซึ่งอิสระแห่งวิชาชีพของตน พึงส่งเสริมสิทธิต่าง ๆ ของเอกชนตามนัยแห่งหลักนิติธรรม และยืนยันหยั่งด้อยว่าผู้ต้องหาทุกคนจะต้องได้รับการพิจารณาโดยเที่ยงธรรม (Lawyers of the world should preserve the independence of their profession, assert the rights of the individual under the Rule of Law and insist that every accused is accorded a fair trial) จากหลักฐานทางเอกสารวิชาการ เชื่อได้ว่าในปี พ.ศ. 2498 หลังจากได้มีการประกาศ “บัญญัติแห่งเอเธนส์ 2498 ดังที่กล่าวแล้ว นักกฎหมายไทย จึงได้เริ่มรับรู้เรื่องหลัก The Rule of Law เมื่อคำว่า The rule of law เข้ามาสู่วงการนักวิชาการด้านกฎหมายของไทย ในช่วงปี พ.ศ. 2498 แล้ว จึงได้มีการแปลความหมาย The Rule of Law ของนักกฎหมายไทย ซึ่งในระยะเริ่มต้นที่มีการแพร่หลายของ The rule of law เข้าสู่ประเทศไทย แม้ว่านักกฎหมายไทยสมัยนั้นมีความเข้าใจในเนื้อหาสาระ (Substantive) ของ The rule of law แล้วก็ตาม แต่ก็ได้คิดค้นคำแปล The rule of law ที่แตกต่างกันไป กล่าวคือ ท่านศาสตราจารย์กรม เมาลานนท์ เรียกว่า “หลักธรรม” (สำนักงานศาลรัฐธรรมนูญ, ม.ป.ป., หน้า 3) โดยเห็นว่าเป็นคำกะทัดรัดและกินความ และถึงแม้จะไม่ตรงทีเดียวกับ Rule of law ก็เห็นจะพอคลุมถึงความหมายที่ต้องการอยู่บ้าง ท่านสุด สุตรา เรียกว่า “หลักความศักดิ์สิทธิ์ของกฎหมาย” (สุด สุตรา, 2503) ท่าน เสริม สุวรรณเทพ เรียกว่า “นิติธรรมวินัย” (เสริม สุวรรณเทพ, 2504) ท่าน เสนาะ เอกพจน์ เรียกว่า “หลักกฎหมาย” (เสนาะ เอกพจน์, 2504) ท่าน ศิริ วิศิษฐธรรม อิศวนนท์ เรียกว่า “หลักธรรมแห่งกฎหมาย” หรือ “นิติปรัชญา” (ศิริ วิศิษฐธรรม อิศวนนท์, 2504) เพราะ “The Rule of law” เป็นหลัก

กฎหมาย (Doctrine of law) จึงนับได้ว่าเป็นปรัชญาทางกฎหมาย ท่าน จำรูญ เจริญกุล ได้แปลว่า “นิติสดมภ์” เพราะเห็นว่าแต่โบราณกาลมาในการปกครองของประเทศไทย เราเคยมี เวียง วัง คลัง นา อันเรียกว่า “จตุสดมภ์” คำว่า “สดมภ์” แปลว่า เสาหลัก จึงเรียกว่า จตุสดมภ์ ท่านศาสตราจารย์ธานินทร์ กรัยวิเชียร ได้อธิบายว่า Rule of Law หมายถึง หลักการแห่งกฎหมายที่เทิดทูนศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์และยอมรับนับถือสิทธิแห่งมนุษยชนทุกแห่งทุกมุม รัฐต้องให้ความอารักขาคุ่มครองมนุษย์ให้พ้นจากลัทธิทรราช หากมีข้อพิพาทใด ๆ เกิดขึ้นไม่ว่าระหว่างรัฐกับเอกชน หรือเอกชนกับเอกชน ศาลสถิตยุติธรรมย่อมมีอำนาจอิสระในการตัดสินคดีตามกฎหมายของบ้านเมือง

ฉะนั้น จะเห็นได้ว่า คำว่า Rule of Law นักนิติศาสตร์ไทยได้เรียกชื่อไว้ต่าง ๆ นานา คือ หลักธรรม หลักความศักดิ์สิทธิ์ของกฎหมาย นิติธรรมวินัย หลักกฎหมาย หลักธรรมแห่งกฎหมาย นิติสดมภ์ กระทั่งในปัจจุบันเป็นที่ยอมรับทั่วกันและเป็นศัพท์บัญญัติ โดยแปลคำว่า Rule of Law คือ หลักนิติธรรม คำว่า นิติธรรม ตามพจนานุกรมฉบับเฉลิมพระเกียรติ พ.ศ. 2530 หมายความว่า หลักกฎหมาย ผู้เขียนมีความเห็นว่า หลักนิติธรรมเป็นหลักคำจูนความเป็นธรรมให้เกิดขึ้นในสังคม กฎหมายของบ้านเมืองต้องมาจากการระบอบการตามระบอบประชาธิปไตย ดังนั้น ทุกคนต้องปฏิบัติตามและอยู่ภายใต้กฎหมายอย่างเสมอภาคกัน หลักนิติธรรมรับรองคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของบุคคลและความเป็นอิสระของศาลสถิตยุติธรรม ซึ่งในทางปฏิบัติพบว่า มักเกิดข้อขัดแย้งในการตีความหรือการบังคับใช้กฎหมายภายใต้หลักนิติธรรมที่แตกต่างกัน เนื่องจากมีความเห็นที่ไม่ตรงกันอยู่บ้าง แต่ก็ปฏิเสธไม่ได้ว่าแม้การแปลความหรือตีความจะแตกต่างกันอย่างไร แต่นักวิชาการและนักกฎหมายต่างก็ยอมรับถึงความสำคัญของหลักนิติธรรมที่จำเป็นต้องมี และดำรงไว้ในทุกสังคม

#### ความหมายที่เกี่ยวข้องระหว่าง The Rule of Law, Legal State, Due Process of Law

ตามที่กล่าวมาแล้ว คำว่าหลักนิติธรรม (The rule of law) นั้นได้ถูกกล่าว (Expression) ขึ้นโดย ไตซี ในหนังสือเรื่อง Introduction to the Study of the Law of Constitution ไตซี มีความเห็นว่ารัฐธรรมนูญของอังกฤษยึดถือหลัก The rule of law อังกฤษจึงเป็นประเทศที่ปกครองภายใต้หลัก The rule of law ไตซีให้ความหมาย The rule of law อันเป็นลักษณะเฉพาะของการปกครองของประเทศอังกฤษ สรุปมีความหมายเป็นสามประการ คือ ประการแรกบุคคลจะถูกลงโทษก็ต่อเมื่อได้กระทำความผิดต่อกฎหมายบ้านเมือง ซึ่งมีการพิจารณาพิพากษาโดยอิสระของศาล ประการต่อมา บุคคลทุกคนอยู่ภายใต้กฎหมาย และประการสุดท้าย ศาลสถิตยุติธรรมเป็นผู้วางสิทธิเสรีภาพของบุคคลตามที่กฎหมายบัญญัติ และรัฐธรรมนูญของอังกฤษให้ความคุ้มครองสิทธิเสรีภาพ ตามคำตัดสินนั้น ส่วนคำว่า กระบวนการอันชอบด้วยกฎหมาย (Due process of law) ปรากฏอยู่ในบัญญัติว่าด้วยสิทธิ (Bill of Rights) ซึ่งเป็นบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญของสหรัฐอเมริกา ครั้งที่ 1 ใน มาตรา 5 (Dicey, 1915, pp. 140-142) มีใจความสำคัญว่า การจำกัด สิทธิเสรีภาพของบุคคล จะกระทำได้ตามกระบวนการอันชอบด้วยกฎหมายเท่านั้น ดังนั้น กระบวนการอันชอบด้วยกฎหมายนี้จึงเป็นหลักการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพอันเป็นส่วนหนึ่งของหลักนิติธรรม (Due process of law is an element of the rule of law) นั่นเอง

สำหรับ Legal state ซึ่งได้แปลตรงตามความหมายของแต่ละคำว่า นิติรัฐ หรือรัฐที่ปกครองตามหลักกฎหมายนั้น เป็นหลักการพื้นฐานที่สำคัญของประเทศภาคพื้นยุโรปที่มีรากฐานทางความคิดจากยุคที่มีการปฏิวัติฝรั่งเศส ซึ่งถือเป็นผลผลิตของแนวคิดเรื่องปัจเจกชนนิยมในทางการเมือง (Political individualism) หลักนิติรัฐที่มีอยู่ถึงปัจจุบันจึงมีเนื้อหาอ้างอิงไปยังหลักการในคำประกาศรับรองสิทธิบุคคลและสิทธิพลเมืองของฝรั่งเศส (The French Declaration of the Rights of Man and the Citizen 1789) (Elysee, Online, 2022) ดังที่กล่าวข้างต้น หลักนิติรัฐ (Legal state) ถูกพัฒนาขึ้นในระบบกฎหมายเยอรมันในช่วงศตวรรษที่ 19 (Bingham, Online, 2010) ที่เป็ยุคแห่งเสรีภาพ มีการกำหนดเรื่องความคุ้มครองสิทธิ เสรีภาพและความเสมอภาคของประชาชนในด้านต่าง ๆ รวมถึงความคุ้มครองทรัพย์สินของประชาชนอย่างจริงจัง และต่อมาในช่วงหลังจากที่ได้ผ่านประสบการณ์อันเลวร้ายในสมัยของฮิตเลอร์ ประเทศสหพันธ์เยอรมนีก็ยังได้ให้ความสำคัญกับหลักนิติรัฐและพัฒนาระบบนี้อย่างเป็นระบบมากยิ่งขึ้น หลักนิติรัฐได้รับการยอมรับให้เป็นหลักสำคัญในระบบกฎหมายของประเทศอื่น ๆ ในยุโรปภาคพื้นทวีป เช่น ประเทศออสเตรีย สวิตเซอร์แลนด์

สรุปได้ว่า หลักนิติธรรม หลักนิติรัฐ และหลักกระบวนการอันชอบด้วยกฎหมาย มีแนวคิดพื้นฐานสำคัญสอดคล้องต้องกัน กล่าวคือ การให้ความคุ้มครองสิทธิเสรีภาพปัจเจกชน และจำกัดการใช้อำนาจรัฐไปในทางมิชอบ เพียงแต่หลักการทั้งสามนี้มีวิวัฒนาการเกิดขึ้นต่างสถานที่ ภูมิภาค และต่างกาลเวลาเท่านั้น

**คุณค่า ความสำคัญของหลักนิติธรรม และผลกระทบต่อการพัฒนาประเทศ** (สำนักกกิจการยุติธรรม กระทรวงยุติธรรม, ออนไลน์, 2552)

เมื่อวันที่ 25 กรกฎาคม 2551 คณะกรรมการปฏิรูปกฎหมาย ร่วมกับกระทรวงยุติธรรม และโครงการพัฒนากฎหมายไทย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) จัดเวทีความคิดเห็นเพื่อการปฏิรูปกระบวนการยุติธรรมไทย (Thai Criminal Justice Reform Forum) ในหัวข้อ “หลักนิติธรรมกับสังคมไทย : คุณค่า ความหมาย และการนำไปใช้” ซึ่งเป็นเวทีสาธารณะ ผู้เข้าร่วมประชุมประกอบด้วย บุคลากรในกระบวนการยุติธรรม ผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้เชี่ยวชาญ นักวิชาการ องค์กรภาคเอกชน และสื่อมวลชน ผลการเสวนาทุกฝ่ายมีความเห็นตรงกันว่า หลักนิติธรรมมีคุณค่า เป็นเครื่องมือ และเป้าหมายสำคัญที่จะนำสังคมไทยไปสู่สันติสุข และเกิดการพัฒนาประเทศในด้านต่าง ๆ เพราะหลักนิติธรรมทำให้เกิดการสร้างหลักเกณฑ์ที่จะควบคุมการใช้อำนาจรัฐมิให้มีการกระทำความผิดสิทธิเสรีภาพของประชาชนโดยมิชอบ การกระทำของรัฐจักต้องกระทำภายในขอบเขตที่เหมาะสมและได้สัดส่วน โดยมีกฎหมายเป็นใหญ่มิใช่บุคคลที่ใช้อำนาจตามอำเภอใจ กฎหมายนั้นต้องเป็นธรรมและถูกบัญญัติขึ้นโดยผ่านกระบวนการทางประชาธิปไตย การกระทำของรัฐต้องมีความเป็นธรรม คุณค่าของหลักนิติธรรม คือ การวางหลักประกันความเป็นธรรมให้แก่บุคคลในสังคมที่มีใช้เป็นแค่เรื่องกฎหมายหรือกระบวนการยุติธรรมเมื่อเกิดเป็นคดีความขึ้นเท่านั้น แต่หลักนิติธรรมยังเป็นหลักประกันความเป็นธรรม ความชอบธรรม และความเสมอภาคในด้านเศรษฐกิจการค้า และในด้านสังคมของบุคคลในภาพกว้าง

ความเห็นของนักวิชาการไทยหลายท่านดังเช่น ศาสตราจารย์พิเศษ ดร.กิตติพงษ์ กิตติยารักษ์ ผู้อำนวยการสถาบันเพื่อความยุติธรรมแห่งประเทศไทย (Thailand Institution of Justice) กล่าวว่า “หลักนิติธรรมเป็นเครื่องมือสำคัญประการหนึ่ง ในการนำสังคมไทยไปสู่สังคมของความเป็นธรรม สังคมประชาธิปไตย

สังคมประชาธิปไตย สังคมสมานฉันท์ สังคมยุติธรรม เป็นโครงสร้างหรือเสาหลักที่สำคัญส่วนหนึ่งควบคู่กับสิ่งที่เรียกว่า หลักประชาธิปไตย และหลักธรรมาภิบาล การที่สังคมไทยไม่ให้ความสำคัญแก่หลักนิติธรรม ทำให้เกิดความเสื่อมของระบบกฎหมายและกระบวนการยุติธรรม ทั้งนี้ความเสื่อมของหลักนิติธรรมเกิดจากความไม่รู้ ไม่ให้ความสำคัญของนักกฎหมาย ของกระบวนการสอนกฎหมาย ของกระบวนการยุติธรรม ของคนที่อยู่ในระบบยุติธรรม และของประชาชนที่พลอยไม่รู้ไปด้วย รวมทั้งคนที่รณรงค์เพื่อเปลี่ยนแปลงสังคมไทย ในที่สุดที่ปฏิรูปมาทั้งหมด ถ้าไม่ปรับที่หลักนิติธรรมก็แก้ไขเปลี่ยนแปลงฐานคติของสังคมไทยไม่ได้อย่างแท้จริง”

ผศ.ดร.กิตติศักดิ์ ปรกิติ อาจารย์ประจำคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มีความเห็นว่า “หลักนิติธรรมมีความสำคัญต่อการพัฒนาของสังคมไทยเป็นอย่างยิ่ง เพราะเป็นหัวใจของการพัฒนาสมัยใหม่ โดยเฉพาะ ถือว่าเป็นหัวใจจากเหง้าของแนวความคิดเรื่องการค้าเสรีอย่างเป็นธรรมนั่นเอง หลักนิติธรรมจึงเป็นหลักที่ควบคุมทั้งในแง่กฎหมายและระบบเศรษฐกิจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเข้าใจว่าระบบเศรษฐกิจนั้นคือ เนื้อตัว ร่างกาย ส่วนกฎหมายคือ สติปัญญา และวิญญาณที่ควบคุมร่างกาย”

สมาคมเนติบัณฑิตสากล (The International Bar Association) ได้ออกมติ (Resolution) ในเดือนกันยายน 2548 ว่า หลักนิติธรรมเป็นรากฐานของสังคมที่มีอารยะ หลักนิติธรรมสถาปนาความโปร่งใสของกระบวนการที่จะเข้าถึงความยุติธรรมอย่างเสมอภาคกัน ประกันความมั่นคงทั้งหลักความคุ้มครองและเสรีภาพ (The Rule of Law is the foundation of a civilized society. It established a transparent process accessible and equal to all. It ensures adherence to principles that both liberate and protect)

อลัน กรีนสแปน อดีตประธานธนาคารกลางของสหรัฐอเมริกา เมื่อถูกถามอย่างไม่เป็นทางการว่าอะไรเป็นปัจจัยเดียวสนับสนุนที่สำคัญที่สุดในความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ อลัน ได้ตอบคำถามด้วยการพิจารณาอย่างรอบคอบว่า คือ หลักนิติธรรม (Alan Greenspan, the former chairman of the Federal Reserve Bank of the United States, when recently asked, informally, what he considered the single most importance contributor to economic growth, gave his considered answer “the rule of law”)

วารสาร The Economist ได้เคยตีพิมพ์บทความซึ่งกล่าวว่า “หลักนิติธรรมนั้น ส่วนมากคิดกันว่าเป็นเรื่องราวทางการเมืองและกฎหมาย แต่ช่วงสิบปีที่ผ่านมาหลักนิติธรรมเริ่มมีความสำคัญต่อเศรษฐกิจด้วยเหมือนกัน (The rule of law is usually thought of as a political and legal matter...But in the past ten years the rule of law has become important in economic too)”

ทอม บิงแฮม (Tom Bingham) ผู้พิพากษานาม อุโฆษ ของอังกฤษ ได้กล่าวไว้ในหนังสือเรื่อง หลักนิติธรรม (The rule of law) ซึ่งตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2553 ว่า “ไม่มีใครเลือกที่จะดำเนินธุรกิจด้วยทุนมหาศาลในประเทศซึ่งกฎหมายไม่มีความชัดเจนเรื่องสิทธิและหน้าที่ของคู่สัญญา หรือไม่สามารถชี้ขาดได้” (No one choose to do business, perhaps a large sums of money, in a country where the parties’ rights and obligatins were vague or undecided)

คำว่า หลักนิติธรรม ถูกบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย เช่นกัน คือ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 มาตรา 3 วรรคสอง บัญญัติว่า “การปฏิบัติหน้าที่ของรัฐสภา คณะรัฐมนตรี

ศาล องค์การอิสระ และหน่วยงานของรัฐ ต้องปฏิบัติหน้าที่ให้เป็นไปตามรัฐธรรมนูญ กฎหมาย และหลักนิติธรรม” (สำนักงานศาลรัฐธรรมนูญ, 2550, หน้า 3) และรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 มาตรา 3 วรรคสอง บัญญัติว่า” รัฐสภา คณะรัฐมนตรี ศาล องค์การอิสระ และหน่วยงานของรัฐ ต้องปฏิบัติหน้าที่ให้เป็นไปตามรัฐธรรมนูญ กฎหมาย และหลักนิติธรรม เพื่อประโยชน์ส่วนรวมของประเทศชาติและความผาสุกของ ประชาชนโดยรวม” (สำนักงานศาลรัฐธรรมนูญ, 2560, หน้า 8)

หลักนิติธรรมจึงถือเป็นหลักการสำคัญในระบอบประชาธิปไตย กฎหมาย หรือกระบวนการทางยุติธรรม จะขัดแย้งต่อหลักนิติธรรมไม่ได้ หลักนิติธรรมมีความเกี่ยวข้องกับสังคมไทย ในบริบทการปกครองในระบอบประชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญ การมีกฎหมายแต่การบังคับใช้หรือมีกระบวนการยุติธรรมที่ไม่เข้มแข็ง สามารถทำให้เกิดการทุจริตคอร์รัปชัน สร้างความเสียหายให้แก่ประเทศชาติได้ หรือกรณีที่กฎหมายมุ่งส่งเสริมเฉพาะด้าน เช่น เพื่อการขยายตัวทางเศรษฐกิจ อาจส่งผลให้มิได้เปรียบและมีความไม่เสมอภาคเกิดขึ้นได้ ความเหลื่อมล้ำในสังคมระหว่างคนรวยกับคนจน ดังนั้น หลักนิติธรรมจึงมีความเชื่อมโยงกับมิติอื่น ๆ ทั้งด้านการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจสังคม และสิทธิมนุษยชน เพื่อให้ระบอบประชาธิปไตยของไทยมีการพัฒนาไปอย่างเป็นระบบ และเท่าเทียม

## บทสรุป

การศึกษาค้นคว้าหลักนิติธรรม (The Rule of Law) ในบทความทางวิชาการนี้ จะเห็นได้ว่าการเกิดก่อและวิวัฒนาการแนวคิดหลักนิติธรรม เริ่มต้นจากเหตุการณ์ทางการเมืองการปกครองในประเทศอังกฤษ กล่าวคือนับแต่การกำเนิดขึ้นของมหากฎบัตร (Magna carta) โดยการยินยอมลงนามประทับตรารับรองของ พระเจ้าจอห์น กษัตริย์อังกฤษ ในปี ค.ศ. 1215 (ตรงกับปี พ.ศ. 1768 ก่อนอาณาจักรสุโขทัย ซึ่งสถาปนาเมื่อประมาณ พ.ศ. 1782) และในเวลาต่อมาได้เกิดกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ตามมา การรับรองและคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของบุคคลเกิดขึ้นจากการเรียกร้องโดยผู้ถูกปกครอง หรือโดยรัฐสภาซึ่งเป็นสถาบันผู้แทนของประชาชน นับเป็นการเรียกร้องเริ่มต้นในลักษณะจากล่างสู่บน (Bottom up or down up) กล่าวคือ ขนชั้นผู้ถูกปกครองเรียกร้องสิทธิเสรีภาพของตนเองและพยายามจำกัดอำนาจผู้ปกครอง คือ กษัตริย์ ขยายสิทธิเสรีภาพออกไปเรื่อย ๆ ทำให้หลักการที่เกิดขึ้นมาถูกฝังลึกในจิตวิญญาณประชาชาติ (Popular spirit) ของคนอังกฤษ มีการทวงถาม เชิดชู เห็นคุณค่าของหลักนิติธรรม จากผู้ถูกปกครอง ส่งผลให้เกิดความมั่นคงรับรู้โดยทั่วไป โดยมีพักต้องมีการรณรงค์ เรียกร้องให้นำหลักนิติธรรมไปใช้แต่อย่างใด เนื่องจากทุกคนรับรู้เชิดชู และถูกนำไปปฏิบัติและพัฒนาการเรื่อยมาจนถึงปัจจุบันจากการจำกัดอยู่ในบริบทของกฎหมาย (Legal content) ได้พัฒนาขยายออกไปสู่บริบททางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง สิ่งแวดล้อม (Economic, Social, Environment, Political content) กระทั่งหลักนิติธรรมถูกนำไปใช้ในกฎหมายระหว่างประเทศ และในปี พ.ศ. 2558 องค์การสหประชาชาตินำไปเป็นแนวทางกำหนดเป้าหมายหนึ่งในการพัฒนาอย่างยั่งยืนซึ่งมีทั้งหมด 17 เป้าหมาย โดยเป้าหมายที่ 16 กำหนดว่า ส่งเสริมสังคมที่สงบสุข และครอบคลุมเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ให้ทุกคนเข้าถึงความยุติธรรมและสร้างสถาบันที่มีประสิทธิภาพ มีความรับผิดชอบ และครอบคลุมทุกระดับ (สหประชาชาติ ประเทศไทย, ออนไลน์, 2563) (GOAL 16: Peace and Justice

Strong Institutions Promote peaceful and inclusive societies for sustainable development, provide access to justice for all and build effective, accountable and inclusive institutions at all levels)

การวิวัฒนาการของหลักนิติธรรมดังที่กล่าวสรุปข้างต้น นับว่ามีความแตกต่างกับสถานการณ์ของสังคมไทยอย่างสิ้นเชิง กล่าวคือ สำหรับสถานการณ์ของประเทศไทย ในปี พ.ศ. 2434 สมัยรัชกาลที่ 5 ทรงริเริ่มดำเนินการปฏิรูปกฎหมายและการศาล ในปี พ.ศ. 2439 ได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติยกเลิกวิธีพิจารณาจารีตนครบาล ร.ศ. 115 โดยที่ราษฎรผู้ถูกปกครองไม่ได้มีการเรียกร้องสิทธิเสรีภาพ ราษฎรในช่วงเวลานั้นจะยังไม่รับรู้และเข้าใจหลักสิทธิเสรีภาพอย่างเป็นสากล แต่ยังคงยอมรับการอยู่ภายใต้ระบบทาส ระบบศักดินา เจ้าขุนมูลนายตามจารีตธรรมเนียมการปกครอง และเหตุผลความจำเป็นในการปรับปรุงระบบการศาลสถิตยุติธรรมและระบบกฎหมายเพื่อคุ้มครองสิทธิเสรีภาพบุคคลนั้น เป็นเพราะรัฐบาลสยามจำเป็นต้องปรับปรุงเพื่อความอยู่รอดในการมีอำนาจอธิปไตยของสยาม เนื่องจากเป็นช่วงเวลาที่สยามกำลังถูกคุกคามจากประเทศมหาอำนาจโดยเฉพาะอังกฤษ และฝรั่งเศส การได้รับการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพตามกฎหมายของราษฎรไทย หรือสยามในช่วงเวลานั้นจึงเป็นไปในลักษณะจากบนชั้นปกครองสู่ข้าแผ่นดินผู้ถูกปกครอง หรือจากบนสู่ล่าง (Top down) (สำนักงานกิจการยุติธรรม กระทรวงยุติธรรม, ออนไลน์, 2552)

แม้กระทั่งในปี พ.ศ. 2475 กลุ่มคณะราษฎรของสยาม (อาจเปรียบได้กับกลุ่มขุนนางและพลเมืองชั้นนำในกรณีของอังกฤษ) ได้เข้ายึดอำนาจการปกครองเรียกร้อง (บังคับ) ให้พระมหากษัตริย์ทรงอยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ ประกาศใช้รัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสำหรับการปกครองประเทศรวมทั้งมีการรับรองสิทธิเสรีภาพ ให้บุคคลมีความเสมอภาค การปกครองต้องเป็นไปตามกฎหมาย รัฐจะใช้อำนาจตามอำเภอใจไม่ได้ แต่กระนั้นก็ตาม ราษฎรทั่วไปในขณะนั้นก็ได้เข้าใจในเรื่องสิทธิเสรีภาพตามแบบอย่างนานาอารยประเทศไม่ เนื่องจากไม่ได้เป็นผู้เรียกร้องหรือมีส่วนร่วมในการเรียกร้อง จึงยังไม่ได้รับรู้ ไม่มีความเข้าใจ รวมทั้งอาจจะไม่รู้สึกรังเกียจว่า แม้จนถึงปัจจุบันความตระหนักในหลักนิติธรรมก็ยังไม่ฝังรากลึกในจิตวิญญาณประชาชาติของสังคมไทยแต่อย่างใด สังคมไทยจึงยังต้องใช้เวลาที่จะซึมซับเข้าถึงรากเหง้า แก่นแท้ เชิดชูคุณค่าของหลักนิติธรรม (สำนักงานกิจการยุติธรรม กระทรวงยุติธรรม, ออนไลน์, 2552)

## ข้อเสนอแนะ

บทความวิชาการนี้ จึงขอเสนอแนะให้สังคมไทยตระหนักรู้ตัวเอง และปรับปรุงพัฒนาให้ทันกระแสแห่งโลกาภิวัตน์ (Globalization) ในเรื่องการยึดถือหลักนิติธรรม และนำมาใช้ปฏิบัติอย่างเห็นคุณค่า ยังให้เกิดความเป็นธรรมในสังคม ประเทศมีความมั่นคง ประชาชนมีสันติสุขที่ยั่งยืน อยู่ดีมีสุข (Sustainable of well being) แม้มีบัญญัติคำว่า หลักนิติธรรมไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย อีกทั้งการจัดให้มีเวทีเสวนาสาธารณะ (Public forum) เพื่อทำความเข้าใจและเรียกร้องให้ยึดหลักนิติธรรม แต่ก็จำกัดอยู่ในวงวิชาการ ในขณะที่สังคมไทยโดยรวมยังไม่เข้าใจแก่นแท้ รากเหง้า ของหลักนิติธรรม ทำให้ไม่ตระหนักความสำคัญที่มีผลกระทบต่อการพัฒนาประเทศ ฝ่ายบริหาร นิติบัญญัติ ตุลาการ ตลอดจนหน่วยงานของรัฐเองก็อาจไม่มีความเข้าใจใน

เนื้อหาสาระของหลักนิติธรรม ประเด็นสำคัญ คือ สังคมไทยขาดการเรียกร้องหลักนิติธรรมจากภาคประชาชน ขาดความตระหนักรู้ (Perception) ขาดการเห็นคุณค่า และขาดพลังเชิงรุกในการนี้จากสังคม และดูเหมือนว่า สังคมมิได้ตระหนักรู้ว่าหลักนิติธรรมมีผลกระทบต่อการพัฒนาประเทศในทุก ๆ ด้าน ได้อย่างไร อีกทั้งองค์กร ในกระบวนการยุติธรรมยังไม่มีประสิทธิภาพและเข้าใกล้คุณค่า จึงไม่น่ามายึดถือในการปฏิบัติหน้าที่ของตน ส่วน สถานการณ์ภาคเศรษฐกิจ ก็ไม่จัดสรรทรัพยากรอย่างเป็นธรรม สังคมไทยเกิดสภาวะ “รวบกระจุก คนจนกระจาย” เกิดความเหลื่อมล้ำทางสังคม แม้แต่การศึกษาภาคบังคับก็ปีที่มีบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญฯ รัฐบาลก็ไม่ถือปฏิบัติ ให้เป็นไปตามกฎหมายอย่างครบถ้วน รัฐบาลไม่ได้สนับสนุนงบประมาณให้แก่ผู้เรียนในระยะเวลาของภาคบังคับ อย่างครบถ้วนสมบูรณ์ จึงเป็นการละเลยไม่ปฏิบัติตามกฎหมาย ไม่เป็นไปตามหลักนิติธรรม ประการหนึ่ง

### บรรณานุกรม

- มติชนออนไลน์. (2564). *ปริญญานิพนธ์ความ ชี้คำพิพากษาศาลฎีกาปี 2496 ต้นตอสร้างบรรทัดฐาน เอื้อการรัฐประหาร* (ออนไลน์). เข้าถึงได้จาก: [https://www.matichon.co.th/politics/news\\_3081821](https://www.matichon.co.th/politics/news_3081821) [2564, 11 ธันวาคม].
- ศิริ วิศิษฐ์ธรรม อัครนันท์. (2504). หลักธรรมแห่งกฎหมาย หรือนิติปรัชญา. *ดุสิตพาท*, 8(10), หน้า 1123.
- สหประชาชาติ ประเทศไทย. (2566). *การสนับสนุนของสหประชาชาติต่อเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน ในประเทศไทย* (ออนไลน์). เข้าถึงได้จาก: <https://thailand.un.org/th/sdgs/16> [2566, 16 สิงหาคม].
- สำนักกิจการยุติธรรม. (2552). *การประชุมทางวิชาการระดับชาติว่าด้วยงานยุติธรรม ครั้งที่ 7 “การปฏิรูป กระบวนการยุติธรรม”* (ออนไลน์). เข้าถึงได้จาก: <https://dl.parliament.go.th/handle/20.500.13072/334991> [2566, 5 ตุลาคม].
- สำนักงานศาลรัฐธรรมนูญ. (2550). *รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยพุทธศักราช 2550*. กรุงเทพฯ: สำนักงานศาลรัฐธรรมนูญ.
- \_\_\_\_\_. (2560). *รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยพุทธศักราช 2560*. กรุงเทพฯ: สำนักงานศาลรัฐธรรมนูญ.
- \_\_\_\_\_. (ม.ป.ป.). *หลักนิติธรรมกับแผนการปฏิรูปประเทศด้านกฎหมาย*. กรุงเทพฯ: สำนักงานศาลรัฐธรรมนูญ.
- สุด สุตรา. (2503). เปรียบเทียบวงจรกฎหมายค่ายวันตกกับค่ายวันออก. *ดุสิตพาท*, 11(7), หน้า 1408.
- เสนาะ เอกพจน์. (2504). The Rule of Law. *ดุสิตพาท*, 8(9), หน้า 982-1003.
- เสริม สุวรรณเทพ. (2504). วงการกฎหมายสากล. *ดุสิตพาท*, 4(8), หน้า 384.
- Bingham, Tom. (2010). *The Rule of Law* (Online). Available: [https://archive.org/details/tom\\_bingham\\_the\\_rule\\_of\\_law/mode/2up](https://archive.org/details/tom_bingham_the_rule_of_law/mode/2up) [2023, August 16].
- Dicey, A.V. (1915). *Introduction to the Study of the Law of the Constitution* (8th ed.). London: Macmillans.



- Elysee. (2022). *The Declaration of the Rights of Man and the Citizen* (Online). Available: <https://www.elysee.fr/en/french-presidency/the-declaration-of-the-rights-of-man-and-of-the-citizen> [2023, August 16].
- Lawsiam.com. (2566). คำพิพากษาฎีกาที่ 1234/2523 (ออนไลน์). เข้าถึงได้จาก: <https://www.lawsiam.com/?name=article&file=read&max=1003> [2566, 5 ตุลาคม].
- Thaideka. (2566). คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 1662/2505 (ออนไลน์). เข้าถึงได้จาก: <https://thaideka.com/deka/1662-2505.html> [2566, 5 ตุลาคม].